

"Sjuhärad och knallehandelns framväxt"

Av Marie Sverker

Borås stad fick sina stadsprivilegier 1621, som ett svar på den allt mer utbredda handel som allmogen i södra Västergötland bedrev. Handeln omfattade främst boskap, timmer, trä- och järnslöjd samt skinnvaror. Utifrån den avhandling som Gustaf Utterström skrev 1957, har jag sammanfattat några av de viktigaste händelserna i utveckling kring sjuhärad och dess knallar.

Motsättningarna mellan borgarna i Borås och befolkningen på landet

Efterhand förefaller det som om motsättningarna mellan Borås och den omkringboende allmogen ökade och 1680 lyckades allmogen i Vedens och Ås härad utverka tillstånd att handla med sina egenhändigt svarvade trävaror och brynstenar och slippa att gå via borgerskapet i Borås. År 1686 fick bönderna i Marks härad ett liknande tillstånd, men för att staten skulle behålla kontrollen över handeln fick allmogen först tulla i Borås och inte samköpa varor. Detta innebar att det var förbjudet att samarbeta och låta en knalle köpa upp varor för att sedan sälja på mer avlägsna trakter. Under frihetstiden tillkom Gäsenes, Bollebygds och Kinds härad, men inte förrän 1776, när Redvägs härad blev inlemmat i gruppen, blev "sjuhäradsbygden" fulltalig.

Knallen, en lurendrejare enligt borgarna i Borås?

Oxhandeln och det utbredda bondesmidet knöt tidigt samman bygden med Bergslagen, dit man förde boskap och vävnader för att byta mot järn, som sedan smiddes. Det var alltså inte textiltillverkningen som var det viktigaste under 1600-talet även om det naturligtvis förekom. Under 1700-talet ökade smidet allt mer och kvaliteten blev bättre. Bland annat gjorde saxtillverkningen stora framsteg i Bredareds socken (Vedens härad). Under 1700-talets slut frigjorde sig allmogehandlarna allt mer ifrån Borås. År 1766 försökte Borås borgare stävja knallehandeln och "samköperiet". Obligatorisk tullning i Borås infördes och detta ledde till en häftig strid mellan allmogen och boråsborgarna.

År 1772 klagade bönderna i Ås, Mark, Bollebygd och Veden över prisfall och bristande avsättning för vävnader, smide och trävaror samtidigt som priset på köpvaror som lin, spannmål och salt hade gått upp. Det lönade sig inte för varje bonde att ta sina varor längre sträckor för att få ett bra pris, utan han var tvungen att ta det pris som erbjöds på orten. Bönderna ville därför ha rätt att samarbeta och föra varandras varor. Detta var mer rationellt och kostnaderna kunde hållas nere. **Borås stad kontrade med att klaga över dels att bönderna inte skötte sitt jordbruk, dels det utbredda lurendrejeriet som förekom, samt intrånget på stadens rättigheter och spridningen av lyx och moraliskt fördärv bland allmogen.**

Bönderna gick dock segrande ur striden. År 1776 fick de av kungen rätt att från varje skattelagd hemmansdel skicka ut en person, eller - om de inte kunde - skicka sina varor med grannen eller annan pålitlig person. De fick åka till den ort eller marknad som passade dem bäst. Den obligatoriska tullningen i Borås togs bort, men istället skulle utfärdas pass till dem som skulle bedriva handel. I detta skulle det framgå i vilken ort förtullning av varorna skulle ske.

År 1794 blossade striden upp igen. Det framfördes klagomål på gårdfarihandelns stora omfattning - som enligt Utterström bl a berodde på den goda konjunkturen - och den smuggling som ansågs vara vanlig. Detta ledde till att man år 1798 kortade den period som passen var utställd på och antalet tillåtna resperioder på ett år minskades från tre till två. Dessutom fick resorna inte förläggas till skördetid eller sådd. Detta för att jordbruket inte skulle bli lidande av knallarnas resor. Gårdfarihandeln verkar dock ha gått tillbaka i Vedens

härad och knallehandelns starkaste fäste låg under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet i Ås och Kinds härad.

Förläggarverksamheten firar stora triumfer

Under 1800-talets första hälft blev det en hel del åtstramningar i gårdfarihandeln, främst på grund av motviljan mot knallarnas lyxvaruförsäljning. Trots detta expanderar näringsslöjden under början av 1800-talet, främst beroende på prisutvecklingen. Den utbredda linslöjden utvecklas till hemindustri, främst i Mark, men även på andra håll i sjuhärad, t ex Kind. Förlagssystemet när det gällde linslöjden var välutbyggt och den expanderade bomullsindustrin fick nytta av organisationen. Närheten till Göteborg var av stor betydelse för bomullstillförseln. Transporten Göteborg-Borås sköttes främst av bönder från Bollebygd. Allt mer av allmogens tid verkar ha gått till lönearbete i södra sjuhärad. I Marks, Bollebygds och Ås härad var bomullsvävningen huvudnäringen år 1830. I Kinds och Redvägs härad gällde vävningen ylletyg och vadmal. Detta var höjdpunkten för förlagsindustrin.

Knallehandeln på tillbakagång

Under början av 1840-talet blev det kris för reshandeln bl a på grund av missväxten i slutet på 1830-talet. Detta ledde till minskad köpkraft och höjde dessutom priset på den spannmål som bönderna i sjuhärad var tvungna att köpa. Förläggarna blev färre och de började med egen partihandel i stället för att låta knallarna sköta detta och **knallehandeln var därmed på tillbakagång**. För att underlätta för de hårt ansträngda bönderna i bygden, som var beroende av sin handel, utsträcktes knallarnas rättigheter i 1847 års författning. De fick rätt att i landsort uppköpa och medföra alla slags inhemska varor, samt alla utländska som inte var förbjudna att importera. Restiden förlängdes och en hel del kontroller och restriktioner togs bort. Textilindustrin brottades med flera lågkonjunkturer under 1850-talet och 1861 utbröt amerikanska inbördeskriget. Detta innebar att det blev stora problem med att få tag i råvaror, eftersom den mesta importen av bomull kom just från de amerikanska sydstaterna.

Det fanns trots allt en hel del andra näringar i Sjuhärad och alla var inte beroende av bomullen. Utterström nämner att trä- och metallslöjd hade ett uppsving under 1700-talets slut och första delen av 1800-talet. Däremot blir det problem även för dessa slöjder när det är lågkonjunktur och missväxtår. Utterström påpekar att hantverk och näringsslöjd fortfarande är mycket viktigt för sjuhärad och att befolkningen var flera saker samtidigt: träslöjdare, hantverkare, vandringsarbetare och gårdfarihandlare. Dessutom verkar flera nya slöjder ha brett ut sig under 1800-talets första hälft: korgmakeri, vävskedstillverkning, tillverkning av nya plogtyper och bleckslagerivaror.

Vedens härad

Vedens härad verkar inte ha haft så stor del i textilframställningen. Häradet nämns inte bland de härad som var hade textilframställning som huvudnäring år 1830. Detta trots att häradet gränsar till Marks, som var centrum för textilframställningen. Vilka näringar fanns i stället? Häradet var ett av de första att få resehandelsprivilegier (1680). Som en viktig näring under 1600-talet tillsammans med träsvarverier nämns brynstenstillverkning och smide. Utterström refererar en häradshövdingeberättelse avseende Marks, Bollebygds och Vedens härad år 1858. Där sägs att i Bollebygds och Vedens härad så finns: timmermän, murare, smeder, laggare, korgflätare och snickare.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Utterström, Gustaf, "Jordbrukets arbetare" 1957 Del II. s. 83-183, 201-246 med noter

Västgötarötter ges ut av / is published by



© Västgöta Genealogiska Förening

Redaktör / Editor

[Inger Tilstam](#)